

of methodological recommendations regarding certain issues of obtaining education in institutions of general secondary education in the conditions of martial law in Ukraine]: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy m. Kyiv vid 15 travnia 2023 r. № 563. Rezhym dostupa: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-okremih-pitan-zdobuttya-osviti-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity [On approval of the Procedure for organizing inclusive education in general secondary education institutions]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.09.2021 r. № 957. Rezhym dostupa: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Tex> [in Ukrainian].

6. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii rozvytku inkliuzyvnoho navchannia na period do 2029 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii na 2024-2026 roky [On the approval of the National strategy for the development of inclusive education for the period until 2029 and the approval of the operational plan of measures for its implementation for 2024-2026]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07 chervnia 2024 r. № 527-r. Rezhym dostupa: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-rozvytku-inkliuzyvnoho-navchannia-na-period-do-2029-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-na-20242026-roky-527r-070624> [in Ukrainian].

7. Sushko, P., & Prokhorenko, L. (2024). Analiz diialnosti inkliuzyvno-resursnykh tsentriv v ukraini v umovakh viiny. [Analysis of the activities of inclusive resource centers in Ukraine during the conditions of war] *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 114(2), 7-30. <https://doi.org/10.33189/ectu.v114i2.172> [in Ukrainian].

УДК 81'221.056.263.047.44

Світлана Кульбіда,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу української жестової мови
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
svk5554@gmail.com
Web of Science ResearcherID [P-9547-2016](https://orcid.org/0000-0002-0194-3495)
<https://orcid.org/0000-0002-0194-3495>

Svitlana Kulbida,
Doctor of Pedagogical Sciences, professor,
Head of the Ukrainian Sign Language Department
Mykola Yarmachenko Institute
of Special Pedagogy and Psychology,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Інститут спеціальної педагогіки
і психології імені Миколи Ярмаченка
НАПН України,
м. Київ, вул. Берлінського, 9, м. Київ, Україна, 04060

Mykola Yarmachenko Institute
of Special Pedagogy and Psychology, Kyiv, Ukraine
9 Berlinsky St., Kyiv, Ukraine, 04060

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПЛАНУВАННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: ВІД ПРАВ ДО МОЖЛИВОСТЕЙ КОРИСТУВАЧІВ ЖЕСТОВИХ МОВ

EUROPEAN LANGUAGE POLICY PLANNING: FROM RIGHTS TO OPPORTUNITIESUSERS OF SIGN LANGUAGES

Анотація. Мовна екологія Євросоюзу нерозривно пов'язана з розвитком усіх країн-членів як важливого єдиного демократичного середовища – простору полікультурності і багатомовності – мовної політики, характерними рисами якої на сучасному етапі є сповідування не одного загальноновизнаного мовного і культурного канону, а розмаїття мовних і культурних традицій. Адже функціонування демократії залежить від культури спільних поглядів і поведінки, цінування різноманітності середовища мовно-культурної спадщини, які є засобами вираження прав і свобод людини – потужними ознаками демократії. Планування мовної політики, унормування правових аспектів захисту мови (мов) розглянуто у контексті досліджень мовної екології.

Мета – обґрунтувати засадничі позиції Євросоюзу з питань планування мовної політики жестових мов.

Методи: контекст теорії полікультурності (J. Fishman, 2012), екології мови (С. Cramsh, 1996; А. Раду, 2013) – урахування змін у глобалізованому суспільстві, свідомості людей використовує якісний метод для розуміння досвіду парламентарів щодо користувачів жестових мов у країнах Євросоюзу, теоретичний підхід.

Висновки. Планування мовної політики щодо створення єдиного європейського полікультурного мовного простору, що зафіксовано у документах країн Європейського парламенту, представляє демократичний вектор змін відкритості, доступності, рівності,

мобільності, інформованості, що спрямовується на визнання комплексних прав користувачів жестових мов, збереження самобутності глухих культур, національних (регіональних) жестових мов, їхнього розмаїття в країнах ЄС.

Ключові слова: жестова мова, користувачі жестової мови, планування, мовна політика, полікультурність, Євросоюз.

Abstract. The linguistic ecology of the European Union is inextricably linked with the development of all member states, as an important single democratic environment - a space of multiculturalism and multilingualism - language policy, the characteristic features of which at the present stage are the observance of not one universally recognized linguistic and cultural canon, but a diversity of linguistic and cultural traditions. After all, the functioning of democracy depends on a culture of common views and behavior, appreciation of the diversity of the environment of linguistic and cultural heritage, which are means of expressing human rights and freedoms - powerful signs of democracy. Scientists, politicians, and statesmen in the European Union countries try to achieve dialogue and mutual understanding between representatives of different cultures and ethnic groups in the European community. Concern for preserving the identity of cultures and their diversity in the EU countries is based on recognizing cultural pluralism as a powerful factor of social progress.

Language policy planning (national and international traditions of communities, individual states (communities), international organizations, trends in lawmaking, and normalization of legal aspects of language protection (languages) is considered in the context of research on the linguistic ecology. The goal is to substantiate the basic positions of the European Union on planning the language policy of sign languages.

Methods: the context of the theory of multiculturalism (J. Fishman, 2012), ecology of language (C. Cramsh, 1996; A. Radu, 2013) - taking into account changes in the globalized society, people's consciousness, uses a qualitative method to understand the experience of parliamentarians regarding users of sign languages in countries of the European Union, a grounded theoretical approach (Strauss & Corbin, 1990), due to the phenomenon of interest based on data (Strauss & Corbin, 1990) was applied to the collection of information, the study of sources, observation, analysis of documents of a specific phenomenon, their systematization, generalization, a deeper understanding of the experience and prospects for future EU member states (Creswell, 2013).

Conclusions. Language policy planning for the creation of a single European multicultural language space, which is recorded in the documents of the countries of the European Parliament, represents a democratic vector of changes in openness, accessibility, equality, mobility, and awareness, aimed at recognizing the complex rights of users of sign languages, preserving the identity of deaf cultures, national (regional) sign languages, their variety in the EU countries.

Key words: sign language, sign language users, planning, language policy, polyculturalism, European Union.

Актуальність дослідження. Україна – є кандидатом в члени Євросоюзу [1]. На рівні Євросоюзу здійснюється допомога її членам у створенні сприятливих умов для вивчення як національних, так і регіональних мов, в тому числі і жестових. Жестові мови у всьому світі є мовами глухих спільнот і тих, хто вважає себе Глухими,¹ а не з вадами слуху. Користувачі жестової мови (sign language users) звертають увагу більше на мовні особливості своєї спільноти, а не на те, що вони мають певний (з медичної точки зору) «дефіцит».

---

¹ Глухі – особи, які використовують одну або більше жестових мов і спілкуються із спільнотою глухих, на відміну від людей, які просто нечують, є «аудіологічно глухими» і самоідентифікують себе зі слуховим світом.

У країнах-членах ЄС використовується 31 жестова мова [2], які представлено національними товариствами глухих, а також Ісландії, Норвегії, Швейцарії, Сполученого Королівства, Люксембургу (використовує діалект німецької ЖМ). Окремі країни мають більше, ніж одну ЖМ:

Бельгія	французько-бельгійська ЖМ	фламандська ЖМ
Естонія	естонська ЖМ	російська ЖМ
Фінляндія	фінська ЖМ	фінсько-шведська ЖМ
Іспанія	іспанська ЖМ	каталонська ЖМ
Сполучене Королівство	британська ЖМ	ірландська ЖМ
Швейцарія	швейцарсько-німецька ЖМ, французька ЖМ, італійська ЖМ.	

Важливо відзначити, що ситуація з глухими людьми є складнішою, адже спільноти Глухих – культурно-лінгвальні меншини [3]. З одного боку, вони знаходяться на перетині прав людини, мовних прав людини, прав людей з інвалідністю, що зумовлює необхідність комплексної правової охорони, захисту їхньої – жестової мови (Т. Skutnabb-Kangas, 2000) у *концепціях*: мовних прав людини (concept of Linguistic Human Rights, LHR), приросту (Bauman & Murray, 2013) та екології мови (С. Cramsh, 1996; О. Сербенська, 2002; А. Раду, 2013) [4,5].

З огляду на це, європейські інституції визначають пріоритетний напрям створення європейського простору – середовища, в якому мови, культура та спадщина є потужними векторами участі демократії. Вони є як засобами

вираження, так і самими вираженнями прав людини. З огляду на це, вчені, політики, державні діячі у країнах Європейського Союзу докладають зусиль, що спрямовані на досягнення діалогу й взаємопорозуміння між представниками різних культур і етносів у європейській спільноті. Турбота про збереження самобутності культур та їхнього розмаїття в країнах ЄС ґрунтується на визнанні культурного плюралізму як потужного чинника соціального поступу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематика мовного планування в контексті мовної екології [6] посилює інтерес науковців до розвитку досліджень жестової мови у правовій, мовознавчій, гуманітарній екоскладових. Література, присвячена захисту жестових мов, сприяння жестовим мовам і правам своїх користувачів у державах-членах Ради Європи (N. Timermans, 2003, 2005; C. Härtel, 2006; N. Nugent, 2006; V. Krausneker, 2003, 2008; Storey & Turner 2008; Rettman, 2011; I. Чепчина, 2013; B. Hänel-Faulhaber, 2017; С. Кульбіда, 2017; Härtel, C. E., & Jennifer, M., 2015; D. Etone, A. Nazir & A. Storey (eds.), 2024 та ін. [7-16]. Зокрема, Krausneker, 2003, стверджував, що жестові мови часто є «єдиним засобом спілкування», наявна недоступність інформації та відсутність кваліфікованої жестової мови перекладачів, недостатнє юридичне визнання жестових мов у країнах-членах ЄС [7]. N. Timermans, 2005, здійснив перший крок до визначення стратегії майбутніх законодавчих рішень Ради Європи, визначення де-факто і де-юре захисту жестових мов в державах-членах [8]. V. Krausneker, 2008, на правах зовнішнього консультанта, розкрив і проаналізував потреби користувачів жестової мови у звіті про охорону та популяризацію жестових мов. Зусиллями дослідника сформульовано 25 конкретних рекомендацій для держав-членів [10] щодо юридичного визнання жестових мов на найближчу перспективу.

Аналіз опублікованих праць засвідчив, що мовна політика і європейських інституцій дотримується єдиного підходу щодо врахування проблематики Глухих меншин, де національні (регіональні) жестові мови увійдуть у мовне і культурне розмаїття нової мультикультурної ідентичності країн Євросоюзу, що, безумовно, принесе користь впродовж наступних десятиліть. Участь двох Глухих представників у Європейських інституціях підкреслюють соціокультурну,

когнітивну та мовну різноманітність мов, що є основоположним і своєчасним свідченням порядку денного.

Мета – обґрунтувати засадничі позиції Європарламенту, Ради Європи з питань планування мовної політики жестових мов.

Методи: контекст теорії полікультурності (J. Fishman, 2012), екології мови (C. Cramsh, 1996; А. Раду, 2013) – урахування змін у глобалізованому суспільстві, свідомості людей використовує якісний метод для розуміння досвіду парламентарів щодо користувачів жестових мов у країнах Євросоюзу, обґрунтований теоретичний підхід (Strauss & Corbin, 1990), через феномен інтересу на основі даних (Creswell, 2013) застосовано для збору інформації, вивчення джерел, спостереження, аналізу документів конкретного явища, їхньої систематизації, узагальнення, глибшого розуміння досвіду, перспектив для майбутніх країн-членів Євросоюзу (Creswell, 2013).

Результати дослідження. Об'єднання європейських країн призвело до створення багатомовного середовища та необхідності визначення певних принципів і правил співіснування як окремих країн-членів, так і об'єднання загалом. Виникла необхідність в реалізації організаційних та технічних заходів, в управлінні процесом багатомовності, що дістало назву multilingualism management (управління багатомовністю), а також у створенні відповідного мовного режиму ЄС «EU language regime». Нині мовна проблематика є окремим пріоритетним напрямом діяльності мовної політики мультилінгвізму, екології мови, з чіткими визначеними цілями, де кожен громадянин ЄС має володіти мовами, крім своєї рідної, залученням більшої кількості мов у зв'язку зі вступом нових країн-членів ЄС. Водночас мовна практика свідчить про зростання уваги до визнання і популяризації національних і регіональних жестових мов. Адже у Європі приблизно півмільйона глухих і зі зниженим слухом людей (Pasikowska-Schnass, 2018) жестові мови використовують як основний або бажаний засіб спілкування [16].

Загальновідомо, що наднаціональні інституції та організації – ООН, Європейська Комісія Ради Європи, Європейський союз глухих (European Union of the Deaf, EUD), що представляє національні асоціації глухих (National

Associations of the Deaf, NAD) у всіх державах-членах, а також Ісландії, Норвегії, Швейцарії, – заохочували національні уряди визнавати національні ЖМ, як мови їхніх громад глухих [17].

Визнано, що як для слухових людей, так і для глухих людей засвоєння та використання мов меншин є фундаментальними для формування самоідентичності, формування культурних і мовних цінностей. Як наслідок, жестова мова широко представлена у змісті: Брюсельській декларації про жестові мови в Європейському Союзі; згадується у ст.: 2, 5, 9, 10, 19, 168 і 216 (2) *Договору* про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), ст.: 2 і 21 *Договору* про Євросоюз (ДЄС), Хартії основоположних прав і свобод ЄС (ст.: 21 і 26) щодо заборони дискримінації за ознакою інвалідності та забезпечення рівної участі людей з інвалідністю в суспільстві; *окремих висновків* Загальної декларації прав людини (1948), Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1973); *положеннях* Конвенції ООН про права людей з інвалідністю (КПІ, 2008²), де є посилання на ЖМ у статтях: 2 (визначення), 9 (доступність), 21 (свобода вираження поглядів і думок, а також доступ до інформації), 24 (освіта), 30 (право і участь у культурному житті, відпочинок, дозвілля та спорт на рівноправній основі з іншими, визнання й підтримка їхньої специфічної культурної і мовної ідентичності);

---

²*набуття чинності КПІ в ЄС 21 січня 2011 р. відповідно до Рішення Ради 2010/48/ЄС від 26 листопада 2009 р. щодо висновку Європейським співтовариством,*

резолуціях Європейського парламенту щодо: імплементації Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, з особливою увагою до Заключних зауважень Комітету КПІ ООН від 7 липня 2016 року; Erasmus+ та інших інструментів для сприяння мобільності в ПТО – підхід до навчання впродовж життя (від 12 квітня 2016 р.); професійних сурдоперекладачів (№2952, 2016 року); *положеннях*: Загального коментаря № 4 Комітету ООН з прав людей з інвалідністю щодо права на інклюзивну освіту, Європейського молодіжного форуму щодо рівності та

недискримінації; *директив* Європейського Парламенту та Ради: «Про рівність у сфері зайнятості» зі встановлення загальної рамки рівного ставлення у сфері зайнятості (№2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 р.), «Про визнання професійних кваліфікацій» (№2005/36/ЄС від 7 вересня 2005 р.), «Про право на усний, письмовий переклад у кримінальному провадженні» (№2010/64/ЄС від 20.10.2010 р.; доступності веб-сайтів органів державного сектору (№0721 від 3 грудня 2012 р.); наближення законів, підзаконних актів та адміністративних положень держав-членів стосовно вимог до доступності продуктів і послуг (№0615 від 2 грудня 2015 р.); *рекомендаціях* щодо: результатів навчання та оцінювання Європейського форуму перекладачів ЖМ (EFSLI) щодо рівних можливостей навчання для перекладачів ЖМ та якісних послуг для глухих громадян у всьому Союзі; перекладача жестової мови для зустрічей міжнародного/європейського рівня, порад для усних перекладачів, які працюють у змішаних командах, звіту EFSLI про права на послуги перекладу ЖМ під час роботи чи навчання за кордоном; правила 123(2) Регламенту Європейського парламенту щодо використання перекладу жестовою мовою та ін.

Важливим стимулом стала порада Європейського парламенту своїм членам у 1988 році щодо офіційного визнання своїх жестових мов. Це була своєрідна вказівка «м'якого права» ініціації шляху до визнання всіх національних жестових мов з перспективою заохочення видання словників, створення курсів і служб усного перекладу, а також телевізійних програм для глухих. Підтримка цього визнання відбулася (за Резолюцією 1998 року) лише у 4 країнах ЄС [18].

Через 18 років Резолюція Європейського парламенту про жестові мови та професійних сурдоперекладачів (2016/2952(RSP) [19] уточнила низку позицій щодо: статусу національних та регіональних ЖМ, які є повноправними природними мовами з власною граматиною та синтаксисом, рівними словесним мовам; *визнання у: декларуванні прав* (включаючи тих, хто використовує ЖМ, і тих, хто не використовує ЖМ людей) у рівному ставленні, незалежному житті, автономії та повній участі у житті суспільства; *доступності*, яка є передумовою для того, щоб люди з інвалідністю жили незалежно та брали повну участь у житті суспільства, мали доступ до інформації та комунікації, у т. ч. у формі надання

контенту ЖМ; *вимоги* від Союзу боротися з дискримінацією за ознакою інвалідності під час визначення та впровадження своєї політики та діяльності (ст. 10) шляхом надання повноважень ухвалювати законодавство для боротьби з такою дискримінацією (ст. 19); *врахування* необхідності забезпечення прав, свободи та гідності людей з інвалідністю, оскільки часто ставлення та екологічні бар'єри заважають людям з обмеженими можливостями повною мірою користуватися своїми правами людини у зв'язку з переходом від медичного до політичного, соціального фокусу в роботі; *уважності* на: рівень і якість субтитрів на державному (приватному) телебаченні, що значно відрізняється між державами-членами, коливаючись від менше ніж 10 % до майже 100 %, із дуже різними стандартами якості; широко поширену нестачу жестових двомовних підручників і навчальних матеріалів у доступних форматах і доступними мовами; *наголосу* на: а) необхідності надавати збалансовану та цілісну інформацію про ЖМ і про те, що означає бути Глухим, щоб батьки могли робити усвідомлений вибір в інтересах своїх дітей; б) необхідності надати можливість вивчати національну або регіональну ЖМ свого середовища через дошкільні заклади та школи глухим, сліпоглухим і зі зниженим слухом учням та їхнім батькам; в) необхідності вжити заходів державам-членам для визнання, сприяння мовній ідентичності спільнот глухих, у створенні сприятливого середовища, у якому ЖМ і мовна ідентичність процвітатимуть, підтримуватимуться «для всіх у школах, університетах, на робочих місцях, у спортивних клубах і в суспільстві в цілому»; *заклику* до: а) держав-членів заохочувати вивчення ЖМ так само, як іноземних мов та ін. б) Євростату забезпечити надання статистичних даних щодо глухих, сліпоглухих і людей зі слабким слухом, які користуються ЖМ; в) інституцій ЄС з метою кращого визначення, впровадження, аналізу своєї мовної політики та щодо інвалідності.

Розширений діапазон зобов'язань Європейського парламенту розповсюджується і на: перекладачів жестової мови, яких прирівняно до перекладачів СМ з огляду на завдання, зміст і функції; питання забезпечення безбар'єрності і доступності, як ключових чинників дотримання комплексних прав користувачів жестової мови при визначенні послуг.

Варто додати, що офіційна інституційна мовна політика регламентує використання мов всередині або між інституціями ЄС, з країнами-членами, їх громадянами та поза Європейським Союзом.

Мовна політика Європейського Союзу спрямовується і на створення рівних можливостей для всіх європейських мов, в тому числі і жестових до 2030 року, реалізуватиметься у: розробці мовних технологій з використанням штучного інтелекту з цифровими інструментами для глухих, що уможливить підвищити доступність, спілкування з більшою незалежністю, сприяння збільшенню різноманітності мов, що вивчаються; публікаційній активності щодо підготовки і видання аналітичних, довідкових, статистичних, тематичних досліджень з метою реалізації цілей якомога повнішого забезпечення та поширення інформації для процесу ухвалення рішень на національному та наднаціональному рівнях, формування європейського мовного і культурного ландшафту з жестовими мовами та європейської громадянськості разом із національною громадянськістю.

Висновки. Отже, актуальні засадничі позиції європейських інституцій спроможні різноаспектно і м'яко впливати на мовну політику законодавчих процесів щодо підтримки користування комплексом прав користувачів жестової мови. Охарактеризовані документи засвідчують сформовану соціально-політичну зрілість парламентарів брати на себе відповідальність у прийнятті рішень щодо покращення функціонування демократичних інституцій, які інформують суспільство про розуміння відмінностей між користувачами жестової мови, взаємоповагу, спроможність існувати і жити з користувачами інших мов і культур. Аналіз основних тенденцій розкриває широку палітру можливостей-ініціатив на перспективу з урахуванням рішень Європейського парламенту, Ради Європи.

Планування мовної політики щодо створення єдиного європейського полікультурного мовного простору, що зафіксовано у документах країн Європейського парламенту, представляє демократичний вектор змін відкритості, доступності, рівності, мобільності, інформованості, що спрямовується на визнання комплексних прав користувачів жестових мов, збереження

самобутності глухих культур, національних (регіональних) жестових мов, їхнього розмаїття в країнах ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Угода про асоціацію між Європейським Союзом та Україною. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kas.de/wf/doc>
2. Vandeghinste, V., De Sisto, M., Kopf, M., Schulder, M., Brosens, C., Soetemans, L., ... & De Coster, M. (2023). D1. 40: Report on Europe's Sign Languages. https://european-language-equality.eu/wp-content/uploads/2023/06/Deliverable_D1_40_Europe_s_Sign_Languages_.pdf ELE
3. Ladd, P. (2003). Understanding deaf culture: In search of deafhood. *Multilingual Matters*.
4. Skutnabb-Kangas, T. (2000). *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
5. Сербенська, О.А. (2002). Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Проблеми української термінології, № 453, 17-20.*
6. Кульбіда, С.В. (2023). Соціокультурний дискурс української жестової мови в умовах сьогодення: *монографія*. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Відділ української жестової мови, 2024. 256 с.
7. Krausneker, V. (2003). Has something changed? Sign Languages in Europe: the case of minorised minority languages. *Deaf worlds, 19(2), 33-46.* (Austria)
8. Timmermans, N. (2005). *The Status of Sign Languages in Europe*, Strasbourg.
9. Nugent, N. (2006). Political dynamics in the enlarged European Union. In *Adjusting to EU Enlargement* (pp. 91-108). Edward Elgar Publishing.
10. Krausneker, V. (2008). The protection and promotion of sign languages and the rights of their users in Council of Europe member states: Needs analysis. *Integration of People with Disabilities Division, Social Policy Department, Directorate General of Social Cohesion, Council of Europe.* (Austria)
11. Чепчина, І.І. (2013). Концептуальні напрями діяльності Всесвітньої Федерації глухих в освітньому просторі. *Жестова мова й сучасність: зб. наук. пр. Вип. 8. / НАПН України. Ін-т спец. педагогіки; гол. ред. Засенко В. В.; [редкол.: Засенко В. В., Кульбіда С. В. та ін.]. Київ : О. Т. Ростунов, 2013. С.270.* (Україна)
12. Härtel, C.E., & Jennifer, M. (2015). *Disabled persons in the. Managing diversity and inclusion: An international perspective.*
13. Hänel-Faulhaber, B. (2017). The impact of early sign language access – implications for early intervention. In *UNCRPD implementation in Europe – a deaf perspective. Article 24:*

Education, edited by Reuter, K. 128-138. (European Union of the Deaf)

14. Кульбіда, С.В. (2017). Статус національних жестових мов і включення УЖМ до сім'ї жестових мов Європи. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 3 (83), 21-30. Режим доступу <http://lib.iitta.gov.ua/707084/>

15. Etone, D., Nazir, A., & Storey, A. (Eds.). (2024). *Human Rights and the UN Universal Periodic Review Mechanism: A Research Companion*. Taylor & Francis.

16. Pasikowska-Schnass, M. (2018). *Cultural heritage in EU policies*. European Parliament.

17. Європейська федерація людей із вадами слуху (EFHOH) http://www.efhoh.org/about_us

18. Wheatley, M., & Pabsch, A. (2012). *Sign Language Legislation in the European Union of the Deaf*, September, 2012.

19. Napier J., & Haug, T. (2017). Justisigns: A European overview of sign language interpreting provision in legal settings. *Law, Social Justice & Global Development*, 2016(2). <http://www2.warwick.ac.uk/research/priorities/internationaldevelopment/igd/>

20. MOTION FOR A RESOLUTION on sign languages and professional sign language interpreters. Доступ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2016-1241_EN.html

REFERENCES

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Yevropeiskym Soiuzom ta Ukrainoiu [Association Agreement between the European Union and Ukraine]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.kas.de/wf/doc> [in Ukrainian].
2. Vandeghinste, V., De Sisto, M., Kopf, M., Schulder, M., Brosens, C., Soetemans, L., ... & De Coster, M. (2023). D1. 40: Report on Europe's Sign Languages. https://european-language-equality.eu/wp-content/uploads/2023/06/Deliverable_D1_40_Europe_s_Sign_Languages_.pdf [in English].
3. Ladd, P. (2003). *Understanding deaf culture: In search of deafhood*. Multilingual Matters. [in English].
4. Skutnabb-Kangas, T. (2000). *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. [in English].
5. Serbenska, O.A. (2002). Suchasna ukrainska terminohrafiia i problemy ekolohii movy [Modern Ukrainian terminology and problems of language ecology]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnikha». Problemy ukrainskoi terminolohii*, № 453, 17-20. [in Ukrainian].
6. Kulbida, S.V. (2023). *Sotsiokulturnyi dyskurs ukrainskoi zhestovoi movy v umovakh sohodennia: monohrafiia [Socio-Cultural Discourse of Ukrainian Sign Language in the Contemporary World: A Monograph]*. Kyiv: Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni

Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy. Viddil ukrainskoi zhestovoi movy, 2024. 256 s. [in Ukrainian].

7. Krausneker, V. (2003). Has something changed? Sign Languages in Europe: the case of minorised minority languages. *Deaf worlds*, 19(2), 33-46. [in English].

8. Timmermans, N. (2005). The Status of Sign Languages in Europe, Strasbourg. [in English].

9. Nugent, N. (2006). Political dynamics in the enlarged European Union. In *Adjusting to EU Enlargement* (pp. 91-108). Edward Elgar Publishing. [in English].

10. Krausneker, V. (2008). The protection and promotion of sign languages and the rights of their users in Council of Europe member states: Needs analysis. Integration of People with Disabilities Division, Social Policy Department, Directorate General of Social Cohesion, Council of Europe. [in English].

11. Chepchyna, I.I. (2013). Kontseptualni napriamy diialnosti Vsesvitnoi Federatsii hlukhykh v osvithomu prostori. Zhestova mova y suchasnist: *zb. nauk. pr.* [Conceptual directions of the World Federation of the Deaf in the educational space. Sign language and modernity: a collection of scientific articles.] Vyp. 8. / NAPN Ukrainy. In-t spets. pedahohiky; hol. red. Zasenko V. V.; [redkol.: Zasenko V. V., Kulbida S. V. ta in.]. Kyiv : O. T. Rostunov, 2013. S.270. [in Ukrainian].

12. Härtel C. E., & Jennifer M. (2015). Disabled persons in the. *Managing diversity and inclusion: An international perspective.* [in English].

13. Hänel-Faulhaber, B. (2017). The impact of early sign language access – implications for early intervention. In *UNCRPD implementation in Europe – a deaf perspective. Article 24: Education, edited by Reuter, K. 128-138.* (European Union of the Deaf). [in English].

14. Kulbida, S.V. (2017). Status natsionalnykh zhestovykh mov i vkluchennia UZhM do simi zhestovykh mov Yevropy [The Status of National Sign Languages and the Inclusion of ASL in the Family of European Sign Languages]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 3 (83), 21-30. Rezhym dostupu <http://lib.iitta.gov.ua/707084/> [in Ukrainian].

15. Etone, D., Nazir, A., & Storey, A. (Eds.). (2024). *Human Rights and the UN Universal Periodic Review Mechanism: A Research Companion.* Taylor & Francis. [in English].

16. Elektronnyi resurs. Vylucheno z http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-511en.htm

17. Yevropeiska federatsiia liudei iz vadamy slukhu (EFHOH) [European Federation of the Hard of Hearing (EFHOH)] http://www.efhoh.org/about_us [in Ukrainian].

18. Wheatley, M., & Pabsch, A. (2012). Sign Language Legislation in the European Union of the Deaf, September, 2012. [in English].

19. Napier, J., & Haug, T. (2017). Justisigns: A European overview of sign language interpreting provision in legal settings. *Law, Social Justice & Global Development*, 2016(2). <http://www2.warwick.ac.uk/research/priorities/internationaldevelopment/lgd/> [in English].

20. MOTION FOR A RESOLUTION on sign languages and professional sign language interpreters. Доступ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2016-1241_EN.html [in English].

УДК: 376-053

Андрій Боярчук,

аспірант

E-mail: a.boyarchuk@ukr.net

ORCID ID 0009-0009-0978-3893

Andriy Boyarchuk,

postgraduate student

Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України, м. Київ, Україна
вул. М. Берлінського 9, м. Київ, 04060, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology, the National Academy of
Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
Street M. Berlinskoho 9, Kyiv, 04060, Ukraine

**ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ
ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

**PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF PERSONALITY FORMATION OF
CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH SPECIAL EDUCATIONAL
NEEDS UNDER MARTIAL LAW**

Анотація. У статті розглядаються психологічні детермінанти формування особистості дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану. Акцент зроблено на аналізі впливу воєнних дій на психічний розвиток дітей та формування їхньої особистості. Визначено основні чинники, що сприяють виникненню психологічних труднощів, зокрема стрес, тривожність, страх та соціальна ізоляція. Розглянуто роль сім'ї, школи та спеціальних педагогічних підходів у підтримці психоемоційного стану дітей.